

GOED EN KWAAD IN DE KERKELIJKE TRADITIE

R. Van den Berge

De encycliek Veritatis Splendor (voortaan: VS), door Paus Johannes Paulus II op 6 augustus 1993 ondertekend en op 5 oktober 1993 gepromulgeerd¹ is een zeer belangrijk document over enkele fundamentele kwesties i.v.m. de morele leer van de kerk. Het is een uitgebreide brief geworden, gericht aan al de bisschoppen van de katholieke kerk. Hij bestaat uit 120 artikels, verdeeld over een inleiding (1-5), 3 hoofdstukken (6-117) en een conclusie (118-120)². Het is de bedoeling van deze bijdrage een samenvatting te geven van de belangrijkste gedachten van de encycliek.

I. De achtergrond, de motieven en het opzet van VX

1. Onze tijd wordt gekenmerkt door een verregaande ik-cultus en een radicale doortrekking van de zelfbeschikking en de vrijheid. Er is uiteraard waardenvolle aandacht voor milieu en vrede, maar dit wordt overschaduwed door een verheerlijking van het genot en de economische welvaart. Het individu wil autonoom beslissen over het goede en het kwade: het goede is wat goed voelt, het kis het sensationele, de wereld van het verzetten der zinnen (drugs en XTC), het behoeftige wezen dat eindeloos zoekt naar de vervulling van kortstondige begeerten ... Niets lijkt de hedendaagse mens meer vanzelfsprekend dan zelfbeschikkingsrecht; alleen nog de schending van de lichamelijke integriteit aan derden wordt als beperking aanvaard. Vandaar trouwens de grote afwijzing van het gebruik van marteling en gewetensdwang. Wat men in deze reeks beperkingen niet aantreft, zijn beperkingen die voortvloeien uit de waarheid, uit de moraal, of de goede zeden als zodanig. Respect voor de waarheid of de moraal wordt altijd als respect voor een bepaalde waarheid of een bepaalde moraal geduid. Waarden worden herleid tot een pure privé-aangelegenheid³.

Deze achtergrond is volgens de Leuvense moraaltheologen noodzakelijk om te kunnen verstaan waarom paus Johannes Paulus II VS gepubliceerd heeft. De encycliek kan inderdaad alleen maar begrepen worden vanuit het feit dat de wereld in een diepgaande morele crisis is geraakt. De hele kerkgemeenschap, de moraaltheologen in het bijzonder, hebben met deze crisis te maken. Het Magisterium ziet zich daarom op dit domein een taak weggelegd en voelt zich genoodzaakt grondig de vraagstukken die de mensen op moreel gebied bezighouden, aan te pakken. Elke tijd opnieuw heeft zijn eigen problemen en het Leergezag laat niet na de mensen een hulp te bieden om op de gepaste manier met vragen en moeilijkheden klaar te komen. Dan in verband hiermee aan de vele documenten b.v. inzake de sociale moraal en de seksuele en familiale moraal. Men kan het alleen maar waarderen dat de Kerk zich inspant om in moeilijke kwesties lichtbakens uit te zetten.

2. De kerkelijke documenten geven echter aanleiding tot discussie, leiden tot controversen en stoten zelfs op afwijzing bij het kerkvolk en niet in het minst bij de moraaltheologen. Deze hebben niet enkel problemen met sommige afzonderlijke conclusies (b.v. het afwijzen van kunstmatige anticonceptie in *Humanae Vitae* en van artificiële bevruchting in *Donum Vitae*), maar met de gehele structuur van denken van het Magisterium. Het mensbeeld, de ethische categorieën en denkstructuren geven aanleiding tot fundamentele discussies. Den b.v. aan het gebruik van de notie 'natuurwet', aan de kwestie van de geldigheid van de normen, aan de denkstructuur 'bronnen van moraliteit', aan de kwestie van de competentie van het Leergezag inzake moraal, aan de vraag of moraal zonder godsgeloof mogelijk is, enz. ⁴ Het kerkelijk Leergezag maakt zich ten eerste ongerust over deze discussies die op ruime schaal gevoerd worden en wil

daarom in VS zijn eigen denken klaar en duidelijk bepalen en helder afgelijnd vastleggen. Op die manier hoopt het de gelovigen (e onder hen in het bijzonder de moraaltheologen) te behoeden voor de dreigende dwalingen.

3. Aan de wortel van de huidige crisis en van de discussie en controversen ziet het Magisterium allereerst de verbroken eenheid tussen vrijheid en waarheid. Velen menen immers dat de menselijke vrijheid zo onbeperkt groot is, dat zij door niets meer gebonden is, ook niet door de waarheid. Niets zou vooraf bepaald en gegeven zijn, alles nog te maken; niets op voorhand als goed en kwaad afgebakend, alles aan goeds nog te scheppen. Tegen deze veel verspreide mening onder de mensen van deze tijd wil het Leergezag zich schrap zetten.

Ook het verbreken van de band moraal – geloof ligt volgens VS ten grondslag aan de huidige crisis bij de gelovigen en in de moraaltheologie. Moraal dient zich aan als een autonome wetenschap, door het rationeel denken voortgebracht zonder hulp van geloof of theologie. De mens kan op eigen houtje uitmaken wat goed en kwaad is; zijn eventueel geloof dient hem daarvoor tot niets meer. Het biedt hem geen nieuwe inhouden op moreel gebied, hoogstens een transcenderend motief (door de geloofsvisie die de mens een perspectief opent op een de wereld overstijgende toekomst). Ook tegen deze diep ingeburgerde moderne opvatting wil het Leergezag stelling nemen.

4. Tot het schrijven van VS zouden ook nog andere motieven meegespeeld hebben, motieven die men is gaan veronderstellen vanuit het onmiskenbare ‘parfum van repressie’ (Kard. Danneels), dat vooral in het tweede deel van de encycliek merkbaar is. VS zou namelijk willen afrekenen hebben met de nieuwe moraaltheologische visies van het na Vaticanum II alom doorgebroken personalisme en het ermee nauw verbonden zogenaamde proportionalisme en consequentialisme⁵. Deze nieuwe stromingen zouden, volgens VS, goed en kwaad in zulke mate relativeren, dat er geen sprake meer kan zijn van objectief goed en kwaad, en ook geen sprake meer van zonde. Het Magisterium zou de gewraakte scholen derhalve eens en voorgoed het zwijgen willen opleggen⁶.

II. Een samenvatting van de inhoud van VS

Het corpus van VS ligt ingebed tussen een Inleiding en een Conclusie. Het eerste hoofdstuk van dit corpus is een meditatie over het Bijbelse verhaal van de rijke jongeling die aan Jezus vroeg wat hij moest doen om het eeuwig leven te verwerven. Het tweede hoofdstuk geeft een uiteenzetting van de traditionele leer over de natuurwet, tezamen met een kritiek op de moderne tendensen in de moraaltheologie. Er is ook een sectie die ingaat op de aard en de functie van het geweten. Hoofdstuk 3 spoort de christenen aan getuigenis af te leggen door hun moreel gedrag in de geest van het martelaarschap; het omschrijft verder de taak van de moraaltheologen en spoort de bisschoppen aan disciplinaire maatregelen te treffen tegen katholieke instellingen indien dit nodig mocht zijn⁷.

Inleiding: De aanleiding tot de encycliek (1-5)

Sinds haar ontstaan ziet de Kerk het als haar plicht de mensen duidelijk te helpen om een correct onderscheid te maken tussen goed en kwaad, om hen te helpen ‘naar waarheid’ hun leven te leiden. Ofschoon ze geschapen zijn naar Gods beeld, en Gods lichtende waarheid derhalve in hun binnenste geschreven staat, en ofschoon ze Jezus hebben die ‘het ware licht is dat iedere mens verlicht’ (Joh. 1,9), toch heeft de zonde het de mensen moeilijk gemaakt zich naar dat licht en deze waarheid te richten. De mensen zijn veeleer geneigd zich van de waarheid af te keren en zich te richten naar valse theorieën. Het is derhalve een wezensopdracht voor de Kerk de zondige mens de ‘weg van de waarheid’ voor te houden in een duidelijk omschreven leer. Deze opdracht is des te dringender geworden in onze tijd omwille van de vele twijfels en objecties die niet enkel door de niet-christenen maar ook door

de gelovigen ten aanzien van deze leer rijzen. De twijfels en objecties hebben daarenboven niet alleen maar een occasioneel karakter, maar stellen de traditionele leer systematisch in vraag op basis van zekere antropologische en ethische vooronderstellingen. Om aan deze situatie grondig te beantwoorden, werk VS geschreven.

Hoofdstuk 1: Jezus, het antwoord op onze morele zoektocht (6-27)

Dit hoofdstuk mediteert over de dialoog van Jezus met de rijke jongeman in Mt 19,16 vv. De vraag van de jongeman: 'Meester, wat moet ik doen om het eeuwig leven te verwerven?', toont aan dat goed en kwaad zeer concreet met het leven verbonden zijn. Uit de vraag blijkt dat echt menselijk leven uiteindelijk niet zomaar volgens een aantal regels leven is, maar zó leven dat een zinvol doel bereikt wordt (de klemtoon ligt dus op 'om het eeuwig leven te verwerven'). Echt menselijk leven is dus niet zozeer een kwestie van regels en voorschriften volgen, maar van het vinden van een doel, een zin en een betekenis voor het bestaan, om dan daarnaar zijn leven te kunnen inrichten.

De jongeman uit het evangelie is het beeld van elk van ons: wij ervaren allen dit verlangen naar het volle leven, naar zin en betekenis, naar het absoluut goede, en wij onderscheiden goed en kwaad juist vanuit dit 'goede' En zo is ieder mens, bewust of onbewust, op zoek naar god en naar Zijn Zoon Jezus, die het antwoord geeft op de vraag wat goed is en wat kwaad is.

De Kerk is door God gewild om aan alle mensen de mogelijkheid te bieden Jezus te ontmoeten en de weg naar het volle leven te vinden.

'Bewust of onbewust is ieder op zoek naar het volle leven, het absoluut goede, de volheid van het goede', zo zegden we. En aangezien enkel God goed is, moet ieder mens bij God terecht om te weten wat goed en kwaad is. Nu heeft god zichzelf laten kennen op velerlei wijzen, maar eerst en vooral 'door de wet die geschreven staat in het hart van de mens (Rom. 2,15), nl. de 'natuurwet'. VS citeert Thomas van Aquino om te omschrijven wat deze wet is: 'deze is niet anders dan het licht van het verstand dat God ons ingestort heeft en waardoor we te weten komen wat we te doen en te laten hebben. God gaf dit licht en deze weg aan de mens bij de Schepping.' Deze natuurwet wordt inhoudelijk geëxpliciteerd door de tien geboden die God aan Israël gaf. De natuurwet en de decaloog gaan dus hand in hand en beschermen de unieke eigenheid en waardigheid van de menselijke persoon. Ook de 'nieuwe' wet die Jezus gaf in de Bergrede is niet tegengesteld aan de natuurwet of de decaloog; integendeel, de Bergrede is de vervulling van de wet. Jezus interioriseert er namelijk de geboden en roept Zijn volgelingen op tot een uiterst genereus antwoord. Zo is de Bergrede de magna charta van de evangelische moraal.

Wat Jezus aan de jonge man antwoordde, geldt dus voor élke christen: 'Als je volmaakt wil zijn, verkoop dan je bezit en geef het aan de armen, en kom dan en volg Mij' (Mt. 19,21). Met dit antwoord nodigt Jezus iedereen uit méér te doen dan enkel de geboden te onderhouden: nl. in vrijheid zichzelf aan Jezus te binden, zichzelf naar Zijn voorbeeld weg te schenken en de dienaar van allen te worden, tot de dood aan het kruis toe. Deze liefdevolle zelfgave gaat de mogelijkheden ver te boven van de mens die alleen staat; de mens kan deze zelfgave enkel aan als hij met Jezus en de Vader verbonden is 'voor wie alles mogelijk is' (Mt. 19,26). Deze verbondenheid uit zich in het lid worden van de kerkgemeenschap, het 'lichaam van Christus', door o.a. het doopsel en door het sacrament van het Nieuwe Verbond, de eucharistie. Hier ontvangt de mens de genade die hem in staat stelt om een leven in Christus en in navolging van Hem te leiden.

Het is de taak van het kerkelijk Leergezag, door Jezus toevertrouwd (Mt. 28;19-20), de natuurwet, de decaloog en de Bergrede aan alle generaties voor te houden en authentiek te interpreteren, want 'wie naar u luistert, luister naar Mij' (Lk. 10,16).

Hoofdstuk 2: de Kerk en een aantal verkeerde tendensen in de huidige moraaltheologie (28-83)

De kerk doet haar morele reflectie steeds in het licht van Christus. Ze heeft getrouw bewaard niet enkel wat moet geloofd worden, maar ook alles wat met het morele leven te maken heeft. Zoals er een ontwikkeling is wat de inhoud en de formulering van het geloof betreft, zo ook is er een ontwikkeling op het domein van de moraal. In dit verband apprecieert de Kerk ten eerste het werk van de moraaltheologen, maar moet ze waarschuwen tegen ethische opvattingen die indruisen tegen de gezonde leer. Ofschoon de kerk geen enkel filosofisch of theologisch denksysteem wil opleggen, toch heeft het Magisterium de plicht te zeggen dat sommige opvattingen en denkrichtingen tegen de geopenbaarde waarheid ingaan.

VS gaat dan in op de voornaamste onderwerpen die het voorwerp zijn van discussie en debat in de hedendaagse moraaltheologie en bediscussieert, corrigeert en verwerpt de door haar als dwalingen aanzienbare opvattingen. De onderwerpen zijn: vrijheid en wet, geweten en waarheid, fundamentele optie en zonde, de morele daad (met de kwesties i.v.m. het zgn. consequentialisme, het proportionalisme, de objectieve moraliteit, enz.).

I. Vrijheid en wet

De huidige mensen zijn zeer gevoelig wat hun vrijheid betreft: de vrijheid is een van de voornaamste verworvenheden van de moderne tijd en de mens houdt er dan ook ten eerste aan. De kerk heeft eerbied voor de vrijheid en steunt het vrijheidsstreven. Vele documenten bewijzen dat: b.v. *Pacem in terris*, *Gaudium et Spes*, De verklaring over de Godsdienstvrijheid. Sommige hedendaagse gedachtenstromingen beklemtonen de vrijheid evenwel zodanig extreem, dat ze verabsoluteerd wordt en een bron van waarden wordt. De vrijheid houdt zich nl. slechts aan zichzelf en schept a.h.w. nieuwe waarden. Het gevolg is dat het individuele geweten onafhankelijk van objectieve, universele normen, het enige criterium wordt van goed en kwaad. De eisen door de waarheid gesteld, legt men naast zich neer en men houdt het uitsluitend bij de waarden van oprechtheid en authenticiteit. Op die manier ontstaat er een opvatting over goed en kwaad die tot in de wortel subjectief is, enkel en alleen afhankelijk van de handelende persoon. Dit leidt noodzakelijkerwijs tot een diepe crisis in verband met wat naar waarheid goed en kwaad is.

Aan de andere kant zijn er opvattingen (in het zgn. behaviourisme) die het bestaan van de vrijheid in twijfel trekken en zo de fundamentele karakteristiek van elke menselijke daad, nl. dat ze vrij is, in vraag stellen.

Ofwel wordt de vrijheid verabsoluteerd, ofwel wordt ze ontkend. Er is derhalve nood aan een correcte visie op de vrijheid. Deze komt men op het spoor door enerzijds te erkennen dat elke persoon het recht heeft zijn eigen zoektocht naar de waarheid te maken, en anderzijds door te erkennen dat hij, voorafgaand aan dit recht. De plicht heeft de waarheid te laten gelden en er zich aan te houden. Met de woorden van Kard. Newman: 'Het geweten heeft rechten omdat het plichten heeft'. De vrijheid is derhalve niet autonoom (ze is niet zichzelf tot wet): ze is nl. gehouden aan de waarheid, in casu aan de morele waarheid, aan het objectief goede en kwade. Aangezien god de mens de morele waarheid aangereikt heeft in de natuurwet, de decaloog en de Bergrede, moet de mens zich aan deze goddelijke wet houden. Dit is geen beknotting van de vrijheid, maar de bescherming en de promotie ervan.

Ofschoon deze gedachten helder en klaar zijn, toch bestaat er een conflict tussen vrijheid en wet, althans volgens een aantal katholieke moraaltheologen. Een eerste oorzaak van dit conflict moet gezocht worden in de oproep van Vaticanum II tot de moraaltheologen om in dialoog te redeneren met andere dan christelijke opvattingen. Sommige van deze opvattingen beklemtonen ten eerste het rationeel karakter van de moraliteit en eisen morele autonomie op, d.w.z. dat ze zich enkel van het verstand willen bedienen om uit te maken wat goed en kwaad is, het geloof is niet nodig. Op die manier komen de moralisten in conflict met de wet

die zich a.h.w. van buitenaf opdringt. Een verdere oorzaak is het onderscheid dat sommige moraaltheologen maken tussen en binnenwereldse moraal die volledig autonoom is, en een transcendente moraal van enkel intenties en houdingen. Zij houden m.a.w. dat men door te geloven inhoudelijk niets toevoegt aan wat goed en kwaad is, maar dat men wel een perspectief aan het morele leven geeft doordat het zin en betekenis krijgt vanuit God. Het gevolg is, dat ontkend wordt dat in Gods openbaring (b.v. in de decaloog en in de Bergrede) iets te vinden is dat men niet met het verstand alleen kan vinden. Onmiddellijk hierbij sluit een tweede gevolg aan: aan het Magisterium wordt een specifieke competentie in het bepalen wat goed en kwaad is, ontzegd.

Tegen deze opvattingen zegt VS dat het verstand inderdaad de competentie heeft om morele normen te ontdekken en toe te passen, maar dat het tegelijkertijd zijn waarheid en autoriteit put uit de eeuwige wet, Gods wet, de natuurwet, en dat derhalve het verstand nooit zijn eigen waarden en normen kan scheppen.

Op dit punt spreekt VS over 'De wet die in het hart van de mens is geschreven' (Rom. 2,15), nl. de natuurwet. De encycliek heeft het over de verschillende interpretaties van deze natuurwet en vooral over de opwerpen die tegen het Leergezag gemaakt worden, nl. dat dit laatste een fysicalistische of naturalistische opvatting over natuurwet zou hebben. Het zou meer bepaald zweren bij biologische processen veeleer dan rekening te houden met zinvolle menselijke keuzes. Een aantal moraaltheologen beweren volgens VS dat juist op basis van een dergelijke fysicalistische en naturalistische interpretatie van de natuurwet anticonceptie, sterilisatie, masturbatie, voorhuwelijksbetrekkingen, homoseksuele relaties en artificiële inseminatie door het Leergezag veroordeeld worden. VS weerlegt deze opwerpen door te zeggen dat de mens een eenheid is van lichaam en geest, en dat de wetten die gebaseerd zijn op zulke lichaam-geest-natuur nooit zuiver van biologische processen afgeleid zijn, zij zijn integendeel rationele wetten die het goed van de hele persoon beschermen en verdedigen. Wie dus beweert dat de menselijke vrijheid en de natuur van de mens met elkaar in conflict staan, heeft het niet bij het rechte eind.

Ten slotte gaat VS in op de bewering van hen die zeggen dat de normen de vrijheid aan banden leggen, doordat ze nl., omwille van hun algemeengeldigheid en onveranderlijkheid, de historisch evoluerende, zelfverantwoordelijke en cultureel verscheiden mens ten onrechte beperken. VS zegt daarentegen dat sommige positieve wetten universeel geldend zijn en onveranderlijk. Als voorbeeld wordt gegeven: 'Je moet God dienen' en 'Je moet je ouders eerbiedigen'. De negatieve voorschriften van de natuurwet zijn alle universeel geldig en verplichten elkeen altijd en overal en in alle omstandigheden, semper et pro semper, zonder enige uitzondering. De reden: 'omdat de keuze van een dergelijk gedrag in geen enkel geval te verenigen valt met de goedheid van de wil van de handelende persoon, met zijn roeping tot een leven met God en met zijn naaste'. (nr. 52). Als voorbeeld van universeel geldende negatieve voorschriften geeft VS enkel een citaat van Mt. 19,17-18: 'Gij zult niet doden, gij zult geen echtbreuk plegen, gij zult niet stelen, gij zult niet vals getuigen'.

Verder argumenteert VS dat het echt menselijke nooit in louter culturele termen kan omschreven worden: er is altijd iets dat de relativiteit van geschiedenis en cultuur overstijgt, nl. de menselijke natuur. De morele wetten die uit deze natuur volgen, nl. de objectieve normen, zijn onveranderlijk en voor allen geldig. Dit sluit niet uit dat ze, aan de tijd en de omstandigheden aangepast, moeten uitgedrukt worden.

Kortom: de vrijheid van de mens is steeds gebonden en gehouden aan de waarheid van de onveranderlijke en universeel geldende natuurwet. Dit gebonden en gehouden zijn tast de menselijke vrijheid geenszins aan, integendeel: het is van de vrijheid het fundament en de mogelijkheid.

2. Geweten en waarheid

Na het verband uiteengezet te hebben tussen vrijheid en wet, wil VS de rol bepalen van het geweten. De encycliek meent dat ook op dit domein er een aantal verkeerde visies verkondigd worden door sommige moraaltheologen.

Wat is de rol van het geweten? VS antwoordt met een citaat uit *Gaudium et Spes*, nr. 16: 'In het diepst van zijn geweten ontdekt de mens een wet, die hij zichzelf niet stelt, maar waaraan hij moet gehoorzamen en waarvan de stem, die hem steeds weer oproept om het goede te beminnen en te doen, en het kwade te vermijden, op het juiste moment doorklinkt in de oren van zijn hart: doe dit, vermijd dat. Want de mens heeft de door God geschreven wet in zijn hart; daaraan te gehoorzamen, is zijn waardigheid en volgens deze zal hijzelf worden geoordeeld' (Rom. 2,14-16).

Boven zagen we dat de moderne tendens, die vrijheid en wet als tegengesteld ziet, kan leiden tot een over-beklemtone van de rol van de vrijheid. Wat het geweten betreft, kan – aldus VS – deze tendens leiden tot een opvatting over geweten die niet strookt met de rol hierboven bepaald. Er kan nl. aan het geweten ten onrechte een creatieve rol toebedeeld worden. Sommige moralisten beweren immers dat de omstandigheden en de situatie waarin de mens handelt, van die aard kunnen zijn dat ze bepaalde uitzonderingen op de algemene wet toelaten, en dus toelaten om in de gegeven omstandigheden in goed geweten te doen wat in feite door de wet als intrinsiek kwaad wordt aanzien. Zodoende zou het geweten niet zozeer de rol hebben de algemene universele wet toe te passen, als wel er in sommige omstandigheden uitzonderingen op te voorzien. Welnu, argumenteert VS, dat is niet de Bijbelse visie op het geweten. In de H. Schrift heeft het geweten geen creatieve functie; veeleer is het de plaats waar Gods stem weerklinkt en de mens verplicht wordt concreet de goddelijke wet in praktijk om te zetten; het is zeker niet de plaats om uit te maken of er geen omstandigheden zijn die je van de wet ontslaan. De rijpheid van het geweten wordt, aldus VS, niet gemeten aan de mate waarin het zich van de objectieve vrijheid vrijmaakt, maar aan de mate waarin het op zoek is naar de waarheid en aan de bereidheid om zich door de waarheid te laten leiden. Waarheid en geweten zijn dus zeer nauw met elkaar verbonden.

Onder de hoofding 'Geweten en waarheid' herhaalt VS ten slotte de traditionele leer met het dwalend geweten. Het onschuldig dwalend geweten moet steeds gevolgd worden; men mag het evenwel niet beschouwen als evenwaardig aan het juiste geweten. De mens heeft de plicht zijn geweten te vormen o.a. door te luisteren naar de Kerk en het Magisterium.

3. Fundamentele optie en doodzonde

Door sommige moralisten wordt, aldus VS, een onderscheid of zelfs een scheiding gemaakt tussen een zgn. fundamentele optie (de diepe, radicale levenskeuze voor of tegen God) en afzonderlijke morele keuzes. Een mens zou volgens deze moralisten aan God kunnen trouw blijven ook wanneer hij bewust daden stelt die indruisen tegen Gods wet. Het vrijwillig schenden van een gewichtig voorschrift zou enkel een doodzonde zijn indien men tegelijk zijn fundamentele optie wijzigt.

Vs erkent de betekenis en de zinvolheid van de idee van de fundamentele optie, maar waarschuwt ervoor dat de fundamentele optie en de afzonderlijke keuzes niet mogen gescheiden worden. Wanneer een mens wetens en willens een zwaar gebod overtreedt, wordt zijn fundamentele optie juist door het feit zelf gewijzigd en begaat hij doodzonde.

4. Consequentialisme en proportionalisme: dwalingen i.v.m. de moraliteit van het menselijk handelen

De mens handelt moreel indien hij zijn daden bewust richt op God. Maar waardoor juist is dit gericht zijn op God gewaarborgd? Is het door de intentie van de handelende persoon? Of

door de omstandigheden? Of door de gevolgen? Of door het object van de daad zelf? VS beweert dat er onder de moralisten vele verkeerde opvattingen bestaan in dit verband. Twee ervan (en die lopen uiteindelijk in mekaar) worden speciaal geïsoleerd, nl. het consequentialisme en het proportionalisme. Het eerste neemt als criterium van moraliteit de goede of slechte gevolgen van een daad en redeneert als volgt: 'Een daad is goed als ze goede gevolgen heeft; een daad is slecht als ze slechte gevolgen heeft'. Het tweede neemt als criterium van moraliteit de proportie tussen de goede en kwade gevolgen en redeneert zo: 'De daad met ook slechte gevolgen is goed wanneer deze door de goede gevolgen gecompenseerd wordt'.

Wat is hier het probleem? Vele moderne moralisten denken, volgens VS, als volgt. In een onvolmaakte wereld met zondige en beperkte mensen is goed en kwaad vaak verstrengd (denk b.v. aan de zgn. conflictsituaties). Wat moet men dan doen? In de regel moet men vermijden het kwaad te veroorzaken (b.v. de dood van een mens, het verlies van bezit, lichamelijke of geestelijke kwetsuren, onwaarheid, enz.). Men mag dit kwaad echter toelaten of veroorzaken om het goede te bereiken (b.v. om een leven te redden, om de last van het leven draaglijk te maken, om zijn eer te redden) op voorwaarde dat er een proportie bestaat tussen het bereikte goed en het toegelaten of veroorzaakte kwaad. Wanneer deze proportie bestaat en de daad dus moreel verantwoord is, dan wordt het veroorzaakte kwaad premoreel of ontisch of niet-moreel genoemd, maar in geen geval moreel kwaad. Wanneer er geen proportie bestaat tussen de goede en kwade gevolgen, wanneer nl. het veroorzaakte kwaad groter is dan het bereikte goed, dan mag de daad niet gesteld worden. Stelt men ze toch, dan handelt men met moreel slecht.

Volgens VS kan deze theorie niet verzoend worden met de traditionele moraal.

Ten eerste. In de traditionele moraal is het object van de daad het beslissend element, terwijl in het proportionalisme een minstens gelijkwaardige rol toegekend wordt aan de intentie – die heeft nl. de goede gevolgen op het oog. Het spreekt vanzelf, aldus VS, dat een menselijke daad bepaald wordt door de bedoeling of intentie van de handelende persoon, maar zij kan niet voorbijgaan aan de moraliteit van het object van de daad zelf, die steeds voorafgaat aan de moraliteit van de bedoeling. Het object geeft de objectieve moraliteit aan, de bedoeling de subjectieve. Omdat het proportionalisme aan de bedoeling een evenwaardige en zelfs eerste rol toebedeelt, vervalt het in subjectivisme en ondermijnt het de objectieve moraliteit.

Ten tweede. In de traditionele moraal geldt de stelregel dat het goede doel de middelen niet wettigt. Maar in het proportionalisme mag men, omwille van het goede doel, verkeerde dingen doen of toelaten. Zodoende respecteert het de aloude stelregel niet.

Ten derde. In de traditionele moraal spreekt men van daden die altijd en overal slecht zijn omwille van hun object; ze kunnen derhalve nooit door de bedoeling goed worden. Het zijn de zgn. intrinsiek slechte daden, nl. de bovengenoemde negatieve voorschriften van de decaloog en verder ook: doodslag, genocide, abortus, euthanasie, vrijwillige zelfmoord, verminking, foltering, onmenselijke leefcondities, willekeurige gevangenzetting, deportatie, slavernij, prostitutie, vrouwen- en kinderhandel, onmenswaardige werksituaties. Het proportionalisme nu aanvaardt niet dat er zulke a priori moreel gekwalificeerde intrinsiek slechte daden zijn, want zij worden daar als niet-moreel kwaad, als slechts ontisch kwaad aanzien. Om al deze redenen moet het proportionalisme veroordeeld worden.

Hoofdstuk 3.: De betekenis van het moreel goede voor het leven van Kerk en wereld (84-117)

In de vorige hoofdstukken was het duidelijk dat enkel de vrijheid die zich richt naar de waarheid tot het waarachtig goede leidt. De moderne cultuur heeft de wezenlijke band tussen het goede, de waarheid en de vrijheid grotendeels losgemaakt. De gevolgen zijn nu

reeds zeer duidelijke te zien in de onmenselijke praktijken van abortus, het schenden van de mensenrechten, enz. Omwille daarvan is het een eminente taak van de Kerk om de mensen terug de bovengenoemde verbanden te helpen herontdekken. De kerk helpt effectief door zich toe te leggen op de gewetensvorming. Hiervoor verwijst zij naar de gekruisigde Heer, die zich in vrijheid totaal heeft weggeschonken. De menselijke vrijheid heeft Jezus' voorbeeld en leven hard nodig; alleen door het beschouwen van de wijze waarom Jezus vrij was, kan de mens zelf ook naar waarheid vrij worden.

Waar vrijheid en waarheid losgemaakt worden, vervaagt en verdwijnt ook de band tussen geloof en moraal. Niet enkel is dit het geval bij ongelovigen, ook vele gelovigen denken dat geloof en moraal onafhankelijk zijn van elkaar. 'Zij leven alsof God niet bestond', zegt VS. Zo zijn ook de gelovigen zeer beïnvloed door een alom verspreid secularistisch denken en door de voortschrijdende ontkerstening. Het geloof, aldus VS, is niet enkel iets wat zich in hart en hoof afspeelt, het is ook een waarheid die beleed wordt en dus essentieel te maken heeft met het handelen van de mens, met de moraal dus. De christenen moeten derhalve dringend gaan beseffen hoe nieuw hun geloof is en welke de kracht is die ervan uitgaat om goed en kwaad te onderscheiden. Het geloof dat met hart en ziel beleefd wordt, maakt vanzelf duidelijk op welke wijze men waarachtig mens kan zijn – en maakt ook glashelder duidelijk dat sommige gedragingen onverenigbaar zijn met de authentieke humaniteit.

Zo wordt de gelovige een getuige van de morele waarheid, een licht in de wereld. VS verwijst op dit punt naar de martelaren, zowel die van het OT en NT, als die van de kerkgeschiedenis. Zij leggen met hun leven getuigenis af van wat naar waarheid goed en kwaad is, van wat altijd en overal en in alle omstandigheden moet vermeden worden en wat wel moet gedaan worden als je echt mens wil zijn. Als voorbeelden geeft VS het oudtestamentisch getuigenis van Suzanna in Dan. 13,22-23; het nieuwtestamentisch getuigenis van Johannes de Doper, van de diaken Stefanus en van de apostel Jakobus; in de kerkgeschiedenis spreekt VS van het getuigenis van de eerste martelaren die weigerden wierook te branden voor het beeld van de keizer. 'De Kerk houdt het voorbeeld voor van vele heiligen die getuigenis verdedigden, zelfs tot en met het martelaarschap, of die eerder verkozen te sterven dan één enkele doodzonde te begaan' (91).

De huidige maatschappij en de personen afzonderlijk zullen groot profijt weten te halen uit het radicaal beleefd christen-zijn. Geschonden als de maatschappij en de mens zijn door politieke corruptie en economische onrechtvaardigheid, zal een weg van genezing en vernieuwing gevonden worden door zich te richten naar de authentieke menselijkheid die gesteund is op de waarheid. Op economisch gebied zal er dan geen plaats meer zijn voor – en hier citeert VS de Catechismus van de Katholieke Kerk – 'diefstal, het achterhouden van geleende of verloren voorwerpen, economische fraude, onrechtvaardige lonen, het opkrikken der prijzen, mogelijk gemaakt door de onwetendheid en de nood van anderen uit te buiten, het slecht aanwenden van gemeenschapsgoederen of deze aanwenden voor privaat gebruik, slecht uitgevoerd werk, belastingfraude, vervalsen van cheques en facturen, buitensporige uitgaven, verkwisting' (100). Op politiek gebied zulle hoog gewaardeerd worden: 'waarachtigheid tussen de regeerders en het volk, openheid in de publieke administratie, onpartijdigheid ten dienst van de staat, respect voor de rechten van politieke tegenstanders, het veilig stellen van de rechten van de beschuldigten tegen arbitraire vonnissen en veroordelingen, het rechtvaardig en eerlijk gebruik van publieke fondsen, het verwerpen van dubbelzinnige of ongeoorloofde middelen om tot elke prijs macht te verwerven, te behouden en te vermeerderen (101). Zou dit alles niet in acht genomen worden, de maatschappij zou ten onder gaan. VS steekt dan een vermanende vinger op naar de westerse democratieën die met het ethisch relativisme onder één hoedje spelen. Centesimus Annus (1991) wordt geciteerd: 'Een democratie zonder waarden verwordt gemakkelijk tot een openlijk of nauwelijks verholen totalitarisme'. VS concludeert: verre van dat de kerkelijke leer, met haar streng vasthouden aan de objectieve moraliteit, de vrijheid van de mens en de maatschappij bedreigt, draagt zij ertoe bij om zowel de individuele personen als de maatschappij op een authentieke manier te doen groeien naar het goede

toe. Wat de Kerk voorstaat, is zeker niet gemakkelijk maar het kan uitgevoerd worden: dankzij zijn vrijheid en de hulp van Gods genade is de mens ertoe in staat.

VS gaat vervolgens in op het veel gehoorde verwijt dat de Kerk onverdraagzaam is en veeleisend, en geen aandacht heeft voor de zwakheid van de mens. Het tegendeel is waar: de Kerk gaat elke zwakke en zondige mens met begrip en liefde tegemoet. Zij vermijdt echter de menselijke zwakheid tot het criterium uit te roepen van de morele waarheid. Iedereen wordt veeleer door de Kerk opgeroepen zijn zondigheid en zijn grenzen te erkennen en God om genade en vergeving te vragen die Hij altijd geeft; en tegen de zondige en zwakke mens zegt zij: Met Gods genade kan je een authentiek menselijk leven leiden zoals God dat van jou verwacht.

Tegen het einde van dit hoofdstuk gaat VS uitvoerig in op de taak van de moraaltheologen. Zij hebben de plicht de gelovigen en vooral de toekomstige geestelijke te onderrichten in de 'geboden en praktische normen die met gezag door de Kerk zijn afgekondigd'. Zij moeten de kerkelijke leer uiteenzetten en 'in de uitoefening van hun dienst het voorbeeld geven van loyale instemming, innerlijk en uiterlijk, met de leer van het Magisterium in het domein van zowel dogma als moraal' (110).

Conclusie (118-120)

De Paus eindigt VS met de vreugde en de pijn van het menselijk leven en het zoeken van de moraaltheologen toe te vertrouwen aan Maria, moeder van alle genaden. Ieder kan Maria navolgen door, zoals zij, zich over te geven aan Gods plan. Aangezien ze onze Moeder is, verstaat ze ons perfect en leidt ze ons langs de weg van de waarheid.

Voetnoten

1. *Namelijk in de apostolische brief Spiritus Domini (1 augustus 1987) ter gelegenheid van de 200ste verjaardag van het overlijden van Alphonsus Maria de Liguori, patroon van de moraaltheologen. Het laatsttijdig verschijnen van VS wordt door het document zelf als volgt verklaard: eerst moest de Catechismus van de Katholieke Kerk verschijnen, die een volledige en systematische uiteenzetting bevat van de katholieke moraal; VS kan zich dan toeleggen op enkele fundamentele, vooral controversiële, kwesties.*
2. *Te mijner beschikking is de officiële Engelse en Franse versie.*
3. *R. Burggraeve e.a., Moraal theologen over "Veritatos Splendor", in Ethische perspectieven, 3 (1993) 4, p. 221.*
4. *Enkele voorbeelden ter verduidelijking. Wat 'natuur' betreft: 'Is artificiële anticonceptie tegen de natuurwet of niet?'; wat de normen betreft: 'Ben ik aan de normen van de Kerk, b.v. die van Humanae Vitae, gehouden?' en 'Kunnen de normen ook door een andere instantie dan de Kerk, b.v. door mijn persoonlijk geweten, gevonden worden?'. Wat de laatstgenoemde kwestie betreft: 'Kan iemand ook zonder geloof en zonder genade een ethisch goed leven leiden?'.*
5. *In Vlaanderen is de bekendste vertegenwoordiger Louis Janssens; in Duitsland zijn het Peter Knauer, Bruno Schüller, Josph Fuchs, Bernard Häring; in de V.S.A. Richard A. McCormick en Charles Curran.*
6. *Zo ziet het de Amerikaanse professor Germain Grisez, die een verwoed tegenstander is van de voornoemde 'scholen': zie zijn scherpe stellingname in Revelation versus Dissent, in The Tablet (1993), p. 1329-1331.*
7. *Naast de hoger genoemde officiële versies van VS, heb ik ook gebruik gemaakt van de resumé in The Tablet (1993), p. 1312-1318 en van T. Srampickal, Jeevadhare 23 (1993), p. 488-503. Ook daar waar dit in VS m.i. niet voldoende gebeurt, heb ik geprobeerd om in de samenvatting een zo helder mogelijke logica aan te houden.*

Bron

Collationes, jg. 24 (1194), nr. 1, p. 79-100.